

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTONNING JANUBIY VOHALARI AHOLISINING KUNDALIK TURMUSH TARZI VA IJTIMOIIY MUHOFAZASI (1941–1945-YILLARDA)

Jurayev Sirojiddin

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

e-mail: jurayevsirojiddin94@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6058-0223>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida (1941–1945) O'zbekiston SSRning janubiy hududlari (Surxondaryo va Qashqadaryo vohalari) aholisining ijtimoiy-maishiy hayoti hamda kundalik turmush tarzi arxiv materiallari va tarixiy manbalar asosida tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda urush davri keltirib chiqargan oziq-ovqat va sanoat mollari taqchilligi, shahar aholisi uchun joriy etilgan "kartochka" tizimining o'ziga xos jihatlari hamda totalitar mafkuraning voyaga yetmagan yoshlar ijtimoiy hayotiga manipulyativ ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, frontorti hududlarida harbiy xizmatchilar oilalari, evakuatsiya qilinganlar, urush nogironlari va yetim bolalarni ijtimoiy muhofaza qilish mexanizmlari, voha sharoitida yordamchi xo'jaliklarning roli va hududiy xususiyatlar atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, O'zbekistonning janubiy hududlari, Surxondaryo, Qashqadaryo, ijtimoiy ahvol, kartochka tizimi, resurslar taqchilligi, yordamchi xo'jaliklar, ijtimoiy himoya.

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ И СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНЫХ ОАЗИСОВ УЗБЕКИСТАНА В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1941–1945 ГГ.)

Жураев Сирожиддин

Университет экономики и педагогики, магистрант.

Аннотация.

В данной статье на основе архивных материалов и исторических источников проведён системный анализ социально-бытовой жизни и повседневного уклада населения южных регионов Узбекской ССР (Сурхандарьинского и Кашкадарьинского оазисов) в годы Второй мировой войны (1941–1945). В исследовании раскрываются дефицит продовольствия и промышленных товаров, вызванный условиями военного времени, особенности карточной системы снабжения, введённой для городского населения, а также манипулятивное воздействие тоталитарной идеологии на социальную жизнь несовершеннолетней молодёжи. Кроме того, подробно рассматриваются механизмы социальной защиты семей военнослужащих, эвакуированного населения, инвалидов войны и детей-сирот в тыловых районах, роль подсобных хозяйств в условиях оазисов и региональные особенности организации социальной помощи.

Ключевые слова: Вторая мировая война, южные регионы Узбекистана, Сурхандарья, Кашкадарья, социальное положение, карточная система, дефицит ресурсов, подсобные хозяйства, социальная защита.

EVERYDAY LIFE AND SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF THE SOUTHERN OASES OF UZBEKISTAN DURING WORLD WAR II (1941–1945)

Jurayev Sirojiddin

University of Economics and Pedagogy, Master's Student.

Abstract.

This article presents a systematic analysis of the social and domestic life and everyday living conditions of the population of the southern regions of the Uzbek SSR (the Surkhandarya and Kashkadarya oases) during World War II (1941–1945), based on archival materials and historical sources. The study examines shortages of food and manufactured goods caused by wartime conditions, the specific features of the ration card system introduced for urban residents, and the manipulative influence of totalitarian ideology on the social lives of minors. Furthermore, it provides a detailed examination of social protection mechanisms for military personnel's families, evacuees, war veterans with disabilities, and orphaned children in rear areas, as well as the role of subsidiary household farms in oasis conditions and the regional characteristics of social assistance.

Keywords: World War II, southern regions of Uzbekistan, Surkhandarya, Kashkadarya, social conditions, ration card system, resource shortages, subsidiary

household farms, social protection.

Kirish. 1941–1945-yillardagi Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng yirik va qonli to'qnashuv bo'lishi bilan birga, frontorti hududlarida yashayotgan millionlab tinch aholining kundalik turmush tarzini tubdan o'zgartirgan ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz davri hamdir. Sobiq Ittifoq tarkibidagi barcha respublikalar qatori O'zbekiston SSR ham urushning dastlabki kunlaridanoq umumiy harbiy safarbarlik va iqtisodiyotni harbiy izga solish jarayonining markazlaridan biriga aylandi. "Hamma narsa front uchun, hamma narsa g'alaba uchun!" degan qat'iy va muhosasiz shiorning o'rnatilishi frontortidagi iqtisodiy resurslar, oziq-ovqat mahsulotlari va xomashyo zaxiralarining mutlaq darajada harbiy ehtiyojlar uchun yo'naltirilishini taqozo etdi. Natijada frontorti hududlarida hayot kechirayotgan aholining maishiy turmush sharoitlari keskin og'irlashdi, real ish haqi va sotib olish qobiliyati pasaydi hamda jiddiy oziq-ovqat inqirozi vujudga keldi.

O'zbekistonning janubiy hududlari, xususan, Surxondaryo va Qashqadaryo vohalari o'zining geografik joylashuvi, iqlimiy sharoiti va agrar tuzilishi bilan respublika iqtisodiyotida o'ziga xos strategik mavqega ega edi. Ushbu agrar hududlar urush yillarida frontni va sanoat markazlarini don, paxta, go'sht, jun va boshqa muhim qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlovchi asosiy bazalardan biriga aylantirildi. Biroq agrar mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining majburiy ravishda oshirilishi fonida mahalliy aholining ijtimoiy ta'minoti va iste'mol ratsioni minimal darajaga tushirildi. Shaharlarda ochlik va epidemiyalarning oldini olish maqsadida markazlashgan "kartochka" (me'yorlangan taqsimot) tizimi joriy etilgan bo'lsa-da, qishloq joylarida ushbu tizimning amal qilmasligi agrar mehnatkashlarni o'ta og'ir ijtimoiy-maishiy ahvolga solib qo'ydi. Urush sharoitida millionlab insonlar uchun tirik qolish, kundalik oziq-ovqat topish va boshpanasiz qolgan ijtimoiy qatlamlarni muhofaza qilish bosh muammoga aylandi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, Ikkinchi jahon urushi tarixi uzoq yillar davomida asosan front chiziqlaridagi g'alabalar va yirik strategik operatsiyalar nuqtayi nazaridan o'rganilgan bo'lib, chekka agrar hududlar aholisining kundalik hayoti, ijtimoiy ziddiyatlari va totalitar tizim sharoitidagi og'ir turmush manzaralari yetarlicha ochib berilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning uslubiy asosi sifatida tarixiy izchillik (xronologik), qiyosiy-statistik, kontent-analiz (arxiv hujjatlarining matnli tahlili) hamda mikrotarix (kundalik hayot tarixi) metodlaridan keng foydalanildi.

Tadqiqot mavzusini yoritishda asosiy birlamchi manbalarni arxiv hujjatlari tashkil etdi. Xususan, O'zbekiston Milliy arxivi (O'z MA) fondlaridagi O'zSSR Xalq Komissarlari Soveti (XKS) qarorlari (R-91-fond), Surxondaryo viloyat davlat arxivi (Surxondaryo VDA, 45-fond) hamda Sherobod tuman davlat arxivi (Sherobod TDA, 42-fond) hujjatlari, jumladan, viloyat va tuman ijroiya komitetlarining maxfiy va ochiq majlis bayonnomalari, aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha reja-grafiklar, ijtimoiy ta'minot bo'limlarining hisobotlari ilk bor ilmiy muomalaga kiritildi va tahlil etildi. Mazkur arxiv materiallari raqamli ko'rsatkichlar bilan boyitilib, tahlilning xolisligi va aniqligini ta'minlashga xizmat qildi.

NATIJALAR

Urush boshlanishi bilan mamlakat ichki bozorida oziq-ovqat va keng iste'mol mollarni erkin sotish tizimi butunlay tugatildi. Mavjud resurslarni front va yirik harbiy sanoat markazlariga yo'naltirish oqibatida O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Sovetining 1941-yil 27-dekabrda 1982-sonli maxsus qarori bilan respublika shaharlari va ishchi shaharchalarida non hamda boshqa hayotiy muhim mahsulotlar uchun me'yorlashtirilgan "kartochka" tizimi joriy etildi [1]. Ushbu qarorga asosan, ishchi va xizmatchilarga kunlik 400–500 gramm, ularning qaramog'idagi oila a'zolariga esa 300 grammdan non berilishi belgilandi [2].

O'zbekistonning janubiy hududlarida ushbu tizim mahalliy sharoitlardan kelib chiqib, ma'lum bir kechikish bilan va bosqichma-bosqich amalga oshirildi. 1942-yil 5-yanvarda Surxondaryo oblasti ijroiya komitetining 17-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu hujjatga asosan, 1942-yil 10-yanvardan boshlab viloyatning Sherobod, Sho'rchi, Denov, Boysun, Jarqo'rg'on va Sariosiyo singari yirik rayonlari hamda ularning markazlarida qishloq xo'jaligiga daxldor bo'lmagan (shahar tipidagi) aholiga kartochka asosida non sotish rasman yo'lga qo'yildi [3].

1-jadval: 1942-yil yanvar oyi holatiga ko'ra Surxondaryo viloyati rayon markazlarida toifalar bo'yicha belgilangan kundalik non normalari taqsimoti [4].

Tizimli aholi toifasi (Kategoriyasi)	Kundalik normasi (gr.)	Qamrab olingan sohalar va mehnat turlari
II-toifadagi ishchilar	500 gr	MTR (Mashina-traktor ta'mirlash), MTS (Mashina-traktor stansiyasi), MTM, paxta zavodlari, elektr stansiyalari, paxta qabul qilish punktlari, tegirmonlar, don tayyorlash va mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi ishchilar.
Boshqa ishchi va xizmatchilar	400 gr	Yuqoridek qayd etilgan aholi punktlarining boshqa korxona va muassasalari xizmatchilari hamda ma'muriy xodimlari.
Mehnatga yaroqsiz aholi va qaramog'idagilar	300 gr	Ishchi va xizmatchilarning voyaga yetmagan farzandlari, qariyalar va nogironligi mavjud bo'lgan shaxslar.

Aholiga tarqatilayotgan g'alla va non mahsulotlarining real miqdori barqaror bo'lmay, viloyatdagi agrar yig'im-terim va majburiy g'alla tayyorlash rejasining bajarilish darajasiga qarab keskin o'zgarib turgan. Surxondaryo viloyat davlat arxivi ma'lumotlariga ko'ra, 1941-yil iyul oyida viloyat aholisi ehtiyojlari uchun 1775 tonna un, 45,8 tonna yorma hamda yem-xashak uchun 30 tonna don ajratilgan edi [5]. 1941-yil avgust oyida ushbu ko'rsatkich biroz ortib, 2250 tonna un, 50 tonna yorma va 30 tonna yem-xashak doni tarqatildi [6]. 1942-yil yanvar oyiga kelib esa qishloq xo'jaligi

mehnatkashlarining mashaqqatli mehnati va g'alla yetishtirish hajmining ortishi natijasida Surxondaryo aholisi ehtiyojlari uchun yanada yuqori miqdorda — 2520 tonna un, 25 tonna yorma hamda yem-xashak uchun 50 tonna don ajratildi [7]. Urushning o'rta va yakuniy bosqichlarida resurslarni yanada tejash maqsadida nazorat kuchaytirildi. O'zSSR Savdo xalq komissarligi tomonidan 1943-yil 21-dekabrda "Non sarflashni tejash to'g'risida" maxsus qaror qabul qilinib, nonni davlat narxlaridan oshirib sotish jinoiy javobgarlikka tenglashtirildi va normalar qat'iy chegaralandi [8]. Keyinchalik bunday markazlashgan ratsion un, go'sht, baliq, don va makaron mahsulotlariga ham joriy etildi. 1944-yil 23-dekabrda Sherobod rayon ijroqo'mi tomonidan tasdiqlangan reja-grafik tahlili shuni ko'rsatadiki, o'sha yilning dekabr oyida rayonda oziq-ovqat kartochkasi asosida non oladigan aholi soni 8777 nafarni tashkil etgan va ularga jami 76 116,7 kg non taqsimlab berilgan [9].

MUHOKAMA

Olingan statistik ma'lumotlar va hujjatli dalillar urush yillarida sovet hokimiyati olib borgan ijtimoiy siyosatda tengsizlikni keltirib chiqaruvchi mezonlar hamda tizimli nomutanosibliklar mavjud bo'lganligini ko'rsatdi. Markazlashtirilgan oziq-ovqat ta'minoti va kartochka tizimi faqat shahar aholisi hamda sanoat korxonalari ishchilariga joriy etilib, janubiy hududlar aholisining mutlaq ko'pchiligini tashkil etgan qishloq aholisi (kolxozchilar) bu tizimdan butunlay chetda qoldirildi. Qishloq mehnatkashlari kechayu kunduz og'ir agrar mehnat bilan shug'ullanishlariga qaramay, ishlagan ish kunlari uchun deyarli haq yoki mahsulot ololmasdilar. Davlat ularga oziq-ovqat mahsulotlarini faqat davlatga topshirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari rejasining ortig'i bilan bajarilishiga qarab, o'ta qat'iy va cheklangan normalarda berishni joriy etdi. Ushbu maishiy inqiroz va qishloqdagi ochlik holatlarini qisman yumshatish maqsadida korxonalar va paxta zavodlari qoshida yordamchi xo'jaliklar tashkil etishga ruxsat berildi. Shuningdek, mehnat normalarini o'z vaqtida va ortig'i bilan bajarayotgan kolxozchilarga tirik qolishlari uchun kichik tomorqa yerlari ajratildi hamda har bir kolxozda yig'ib olingan g'allani un qilish uchun minimal darajada ichki tegirmonlar faoliyati yo'lga qo'yildi [10]. Urush yillarida frontorti jamiyatining ijtimoiy-demografik tuzilmasi tubdan o'zgardi. Aholi tarkibida harbiy xizmatchilarning oilalari, g'arbiy respublikalardan evakuatsiya qilinganlar, urush nogironlari va yetim bolalar kabi mutlaqo yangi, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar paydo bo'ldi [11]. Sobiq Sovet davlatining oliy rahbariyati 1941-yil 26-iyundagi qarori bilan frontga ketgan kishilarning oilalariga, I-II guruh nogironlariga va boquvchisini yo'qotgan bolalarga pensiya hamda nafaqalar ajratish tizimini e'lon qildi. Biroq janubiy viloyatlardagi moddiy yetishmovchilik sababli bu yordam pullari ko'p hollarda inflyatsiya oqibatida qadrsizlangan yoki o'z vaqtida yetib bormagan.

Sovet totalitar mafkurasi va agressiv targ'ibot-tashviqot tizimining voyaga yetmagan yoshlar ijtimoiy hayotiga ko'rsatgan salbiy ta'siri ancha yuqori edi. Davlat targ'iboti insonlar ongiga vatanparvarlik g'oyasini shu darajada singdirganki, natijada hali ijtimoiy himoya va tarbiyaga muhtoj bo'lgan voyaga yetmagan bolalar o'z ixtiyori bilan urushga otlangan. Davlat frontdagi ulkan insoniy talafotlarni qoplash maqsadida maktab yoshidagi yoshlarni ko'ngillilar sifatida urushga jalb etdi. Bunga yorqin misol sifatida Surxondaryo viloyati Boysun rayonidagi 1-sonli bolalar uyida tarbiyalanayotgan, hali 18 yoshga to'lmagan Ergash Mamatqulov, Umar Eshimov, Normurod Shoimov, Mansur Maqsudov, Rahmon Boboyev, Narzulla Saidov va Karomat Ramazonov kabi yetim bolalarning ixtiyoriy-majburiy tarzda urushga jo'natilganligini keltirish mumkin [12]. Xuddi shunday, Qashqadaryo viloyati Qamashi tumanidagi hozirgi "Navro'z" maktabining 14 nafar 17 yoshli 10-sinf o'quvchilari ham ommaviy ravishda urushga safarbar etilgan [13]. Bunday holatlar Sovet Ittifoqining frontdagi jonli kuch yetishmovchiligini qoplash uchun hatto voyaga yetmagan yoshlar resursidan ham manipulyatsiya va targ'ibot orqali foydalanganini, oqibatda esa ko'plab tajribasiz yoshlarning urush maydonlarida bevaqt halok bo'lishiga olib kelganligini ko'rsatadi. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston SSRning janubiy vohalari (Surxondaryo va Qashqadaryo) aholisining kundalik turmush tarzi o'ta og'ir iqtisodiy inqiroz, oziq-ovqat taqchilligi va keskin ijtimoiy tabaqalanish sharoitida kechdi. Totalitar davlat tomonidan joriy etilgan markazlashgan "kartochka" tizimi faqat shahar aholisi va sanoat ishchilarini minimal darajada ta'minlab, agrar qishloq aholisini tizimli kamsitish evaziga amalga oshirildi. Frontortidagi ochlik, ijtimoiy-ruhiy keskinlik va demografik o'zgarishlar sharoitida aholining tirik qolishi va yangi paydo bo'lgan muhtoj qatlamlarning (evakuatsiya qilinganlar, yetim bolalar, nogironlar) muhofaza qilinishi ko'p jihatdan davlatning rejaviy yordamidan ko'ra, mahalliy yordamchi xo'jaliklar, tomorqa yerlari hamda o'zbek xalqining an'anaviy bag'rikengligi, o'zaro hamjihatligi va insonparvarlik fazilatlarini hisobiga ta'minlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Milliy arxivi (O'z MA). – R-91-fond, 10-ro'yxat, 7-yig'majild, 262-varaq.
2. O'sha joyda. – 262-varaqning orqa tomoni.
3. Sherobod tuman davlat arxivi. – 42-fond, 1-ro'yxat, 368-yig'majild, 369-varaq.
4. O'sha joyda. – 369-varaqning jadval ilovasi.
5. Sherobod tuman davlat arxivi. – 42-fond, 1-ro'yxat, 363-yig'majild, 252-varaq.
6. Surxondaryo viloyat davlat arxivi (Surxondaryo VDA). – 45-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'majild, 27-varaq.
7. Surxondaryo viloyat davlat arxivi (Surxondaryo VDA). – 45-fond, 1-ro'yxat, 3-yig'majild, 3-varaq.
8. O'zbekiston Milliy arxivi (O'z MA). – R-91-fond, 10-ro'yxat, 7-yig'majild, 262-varaq.
9. Sherobod tuman davlat arxivi. – 42-fond, 1-ro'yxat, 368-yig'majild, 27-varaq.
10. Sherobod tuman davlat arxivi. – 42-fond, 1-ro'yxat, 371-yig'majild, 23-varaq.
11. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000. – 12-tom. – B. 177.
12. Boysun tuman xalq ta'limi bo'limi arxivi. – 1-sonli bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining shaxsiy varaqalari. – 1942-yil.
13. Qamashi tumani «Navro'z» maktabi muzeyi va xotira daftarlari materiallari. – 1942-yilgi hujjat.